

University of Calgary

PRISM: University of Calgary's Digital Repository

Arts

Arts Research & Publications

2007

Отново за локализацията на първоначалния новобългарски дамаскинов превод.

Младенова, Олга М.; Mladenova, Olga M.

Отново за локализацията на първоначалния новобългарски дамаскинов превод. В: Петя Асенова, Биляна Михайлова, ФотиниХристакуди, Снежана Филчева-Атанасова и Мая Александрова (съст. и ред.), Това чудо – езикът! Изследвания в чест на проф. д-р Живко Бояджиев. София: Университетско издателство «Св. Климент Охридски», 2007, 309–316.

<http://hdl.handle.net/1880/46775>

journal article

Downloaded from PRISM: <https://prism.ucalgary.ca>

ТОВА ЧУДО – ЕЗИКЪТ!

Изследвания в чест на проф. д-р Живко Бояджие

LANGUAGE: THIS MIRACLE!

Papers in Honour of Prof. Dr Zhivko Boyadzhiev

СЪСТАВИТЕЛИ

Петя Асенова
Биляна Михайлова
Фотини Христакуди
Снежана Филчева-Атанасова
Мая Александрова

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
София • 2007

ОТНОВО ЗА ЛОКАЛИЗАЦИЯТА НА ПЪРВОНАЧАЛНИЯ НОВОБЪЛГАРСКИ ДАМАСКИНОВ ПРЕВОД

Олга М. Младенова

Калгарски университет

Based on a linguistic analysis of the Tixonravov damaskin, a close offspring of the initial Modern Bulgarian damaskin translation, Evgenija I. Demina has situated the dialect spoken by the translator(s) in the Lukovit-Etropole-Teteven area of Northwestern Bulgaria. My attempt to replicate Demina's results by applying computer technology to overlay maps provided in BDA-0T, BDA-4 and BDA-3 led to a different localization. It includes an area whose centre is the Iskür-Vit dialect the easternmost West Bulgarian dialect as identified by Maxim Sl. Mladenov, and an isle to the east of Panagjurište in the Balkan dialect. Together with its periphery, the larger area of localization of the initial damaskin translation fits almost exclusively into the broader Bjala-Slatina-Pleven dialect and more precisely into its northern lowland segment situated in the Danube plain. Since Bulgaria's scholarly tradition has always attributed a more vigorous cultural life to the mountainous regions as opposed to the plains, my unexpected conclusions require a broad discussion.

Проблемът, поставен в заглавието на тази статия, беше за първи път погледнат и, както изглеждаше, задоволително разрешен преди двайсет години (Дьомина 1968–1985, 3). Неговата важност е несъмнена, особено от съвременна перспектива, която все по-категорично утвърждава наличието и приемствеността между този първи опит за кодификация на новобългарски език и непрекъснатата линия на българския литературен език, която води началото си от Възраждането (Велчева 2001). Значението му за българската историческа диалектология също е очевидно.

Както е известно, първоначалният новобългарски дамаскинов превод датира от XVII в., но ние не разполагаме с него. При идеални обстоятелства *пълният* сравнителен текстологически анализ на най-близките до него ръкописи би трябвало да предшества ареалния анализ на тези техни елементи, които са идентифицирани като отразяващи първоначалния новобългарски превод. Т.е. реконструкцията на първоначалния превод би трябвало да бъде подложена на всеобхватен анализ с цел (а) да се отделят тези елементи на първоначалния език, които дължат присъствието си на книжовната традиция от онези, които са проникнали в него непосредствено от диалектната реч на неговите създатели; и (б) да се определи дали втората категория от езикови елементи образува непротиворечива система, която може да бъде локализирана на българската диалектна карта.

Състоянието на езиковедската наука обаче е такова, че максимален принос при подхода към този проблем само би отложил прекалено много неговите

разрешение, без да предостави никакви гаранции, че той наистина ще бъде разрешен. Затова компромисното решение, обстоятелствено обосновано от Евгения И. Дьомина, представлява сериозен интерес. Дьомина доказва въз основа на *частичен* текстологичен анализ на Тихонравовския дамаскин, че той стои близко до началото на новобългарската дамаскинова традиция. Затова тя предполага, че лингвогеографският анализ на текста на Тихонравовския дамаскин би позволил да се направят достоверни изводи за диалектната основа на първоначалния новобългарски превод. За целта тя извлича от Тихонравовския дамаскин всички езикови явления, които са били локализиращи в диалектоложката литература (на първо място в БДА, но и в лингвогеографски изследвания, осъществени въз основа на разнообразни – и най-често детайлно неописани – материали), и систематично налага техните ареали един върху друг.

Трябва да се отбележи и съществуването на една методологическа сложност, на която Дьомина обръща необходимото внимание. Става дума за неизбежното използване на лингвогеографски данни от XX в. за локализацията на езикови факти от XVII в. Каква е гаранцията, че съвременните изоглоси са били разположени на същото място преди четири века? За да избегне, доколкото е възможно, влиянието на еволюционни процеси, които са протичали след XVII в. и са допринесли за съвременната конфигурация на българската диалектна карта, Дьомина се опира в първата част на своята книга (Дьомина 1968–1985, 3: 100–189) само върху езикови явления, които се характеризират с двудълба на ареалите като границата им (поне в северната си част) върви горе-долу паралелно на ятовата граница. За двучленните опозиции изобщо е прието да се мисли, че са много по-старинни от многочленните, а пък новобългарските рефлексни на стб. ъ се датират в края на среднобългарския период, така че за ятовата граница и успоредните ѝ двучленни изоглоси може да се предполага, че вече са били на мястото си през XVII в.

Дьомина стига до извода, че диалектна основа на новобългарския дамаскинов превод е народно-разговорното койне на градовете и манастирите на бившата Ловешка епархия и по-точно – балканските говори в триъгълника Тетевен – Етрополе – Луковит, разположен край ятовата граница (Дьомина 1968–1985, 3: 190–192). Чак след това Дьомина се обръща към анализа на други локализиращи явления, чието свидетелство се приема като имащо по-малка доказателствена стойност, но и то в общи черти потвърждава направения по-рано извод (Дьомина 1968–1985, 3: 260).

Заключенията на Дьомина звучат убедително, защото хармонират с нашите представи за културния и икономически разцвет на старопланинския и средногорския регион през този период, което ги прави естествени кандидати за лидерска позиция при кодификацията на новобългарския език.

Моето възмущение срещу тази постановка възникна по чисто технически

причини. Макар че към книгата на Дьомина се прилагат 30 карти, сред които карти на отделни явления, сводни карти и карта схема на Ловешката епа през XVII в., не е лесно да се приведе този картографски материал в съветствие с данните на БДА. Във връзка с моите интереси в областта на гарската историческа диалектология, аз исках да имам карта на ареала, идентифициран от Дьомина като диалектна база на новобългарския дамаскинов превод върху бланковката на БДА с точно указание на селищата от мрежата на БДА, които влизат в него. Оказа се, че мога да получа такава карта, ако извървя самостоятелно изминатия от Дьомина път. Тук трябва да се отбележи, че понеже изследването на Дьомина е извършено в предкомпютърната ера, то трябва да е било много трудосемко и вероятно чисто техническите трудности по сравняване на идентифицираните ареали са ѝ отнели много време. Аз исках да се възползвам от преимуществата на компютърната ера. За да не трябва да сканирам съответните карти на БДА и да наложа електронни варианти последователно един върху друг на същата матрица, за да получа необходимия ми ареал. По времето, когато Дьомина е работила над своята книга, БДА-ОТ не е бил още издаден и затова тя използва четирите тома на БДА и по-специално – четвъртия том, който се оказва най-важен за нас, започнах с БДА-ОТ, защото си мислех, че е хубаво да имам диалектната основа на новобългарския дамаскинов превод и на карта, която представя цялата българска езикова територия. Към този ареал след това биха могли да се добавят идентифицираните ареали на други новобългарски исторически текстове и документи (като например Цонев 1934: 353–356; Стойков Клепикова и Попова 1968: 106–108; Шаур 1970; Mladenov 1979; Szyp 1990 и т.н.); и по такъв начин да се постави началото на исторически дигитален атлас на българския език.

И тъй, първият ми картографски опит беше да създам сводна карта следните тринадесет явления, за които има карти в БДА-ОТ:

1. Застъпник на ѡ в стб. жадъна (БДА-ОТ Ф27)	жъденъ, жьденъ, жьдны (Дьомин 1968–1985, 3: 106–108)
2. Наличие или отсъствие на преглас а > е след ч пред межа сричка (БДА-ОТ Ф51)	чаши (Дьомин 1968–1985, 3: 108)
3. Наличие или отсъствие на преглас на мястото на стб. ѱ (БДА-ОТ Ф47)	пианици, пианици (Дьомин 1968–1985, 3: 109–111)
4. Ударение на съществителното от ср. р. месо (БДА-ОТ А16)	месо (Дьомин 1968–1985, 3: 111)
5. Застъпник на ъ в силна позиция в думи като стб. дъждъ (БДА-ОТ Ф1)	сънь, дъждъ (Дьомин 1968–1985, 3: 120–123)

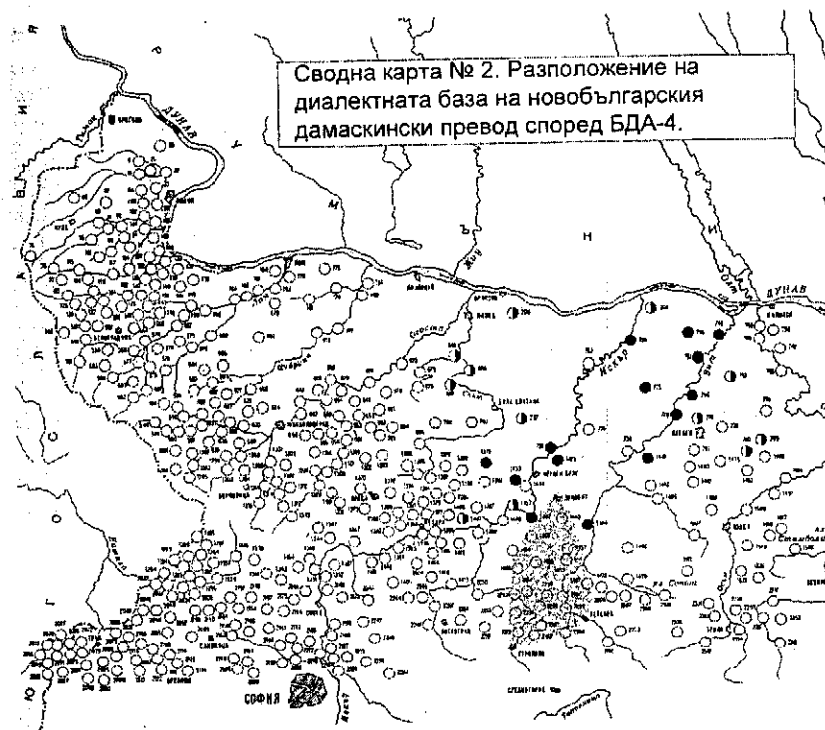
6. Застъпник на ударено ж в думи като стб. пѣтъ (БДА-ОТ Ф21)
7. Избор между наследниците на прасл. *čakati и *čekati (БДА-ОТ Ф54)
8. Застъпник на стб. съчетание чръ- (БДА-ОТ Ф161)
9. Ударение във формите за второ л. ед. ч. повелително наклонение на прости глаголи като стани (БДА-ОТ А73)
10. Ударение във формите за второ л. мн. ч. повелително наклонение на прости глаголи като станете (БДА-ОТ А75)
11. Частица за изразяване на забрана (БДА-ОТ Л94)
12. Прилагателно със значение 'горещ' (БДА-ОТ Л95)
13. Название за риза (БДА-ОТ Л77)

- пѣтъ, пѣтъ (Дьомина 1968–1985, 3: 123–130)
- почакаи, чѣкаше (Дьомина 1968–1985, 3: 130–131)
- чръвена, чръвенаа (Дьомина 1968–1985, 3: 131–135)
- млъчи, кажи, стани, връни (Дьомина 1968–1985, 3: 135–139)
- сѣдѣте, кажѣте (Дьомина 1968–1985, 3: 138)
- недѣи се прогнѣва (Дьомина 1968–1985, 3: 143–145)
- горѣща пѣщъ (Дьомина 1968–1985, 3: 145–147)
- риза (Дьомина 1968–1985, 3: 147)

Резултатът от налагането един върху друг на ареалите, характерни за Тихонравовския дамаскин, е представен на Сводна карта № 1. Той беше съвсем неочакван за мене. Тъй като моят набор от диагностични признаци на езика на Тихонравовския дамаскин беше по-малък от използвания от Дьомина, аз очаквах, че може да получи по-широк ареал от нейния, но той се оказа разположен на север от него, в Дунавската равнина, там където с идентифицираният от Максим Сл. Младенов *искърско-витски* говор (Младенов 1993: 171–173), подтип на западнобългарския белослатински-плевенски говор (Стойков 1993: 147–148). Малко островче има и на изток от Панагюрище, и балканските говори.

Вторият ми картографски опит, чиито резултати са показани на Сводна карта № 2, беше основан само на данни от четвъртия том на БДА, който е томотът реално използван от Дьомина. За него ми се наложи да намаля още повече набора си от диагностични признаци, тъй като за признаци № 4 и в БДА-4 няма карти. За тях Дьомина се е опирала на картите, публикувани от Ст. Стойков в неговата диалектология (вж. Стойков 1993: 86, 94). Черните кръгчета показват в кои селища се среща наборът от единадесет диагностични

ни признака. Полукръгчетата означават, че някои от характерните за Тихонравовския дамаскин признаци в тези селища имат конкуренти от друг тип. Т.е. черните кръгчета представят центъра на ареала, а полукръгчетата – неговата периферия. За сравнение на същата карта съм нанесла като сиво петно и Тетевенско-Етрополско-Луковитския ареал, какъвто го описва Дьомина. Подчертавам още веднъж, че неговото разположение е приблизително. Както се вижда при сравняване на двете карти, картографският анализ на данни от БДА-ОТ и БДА-4 води до сходни резултати, които са в противоречие с изводите, направени от Дьомина. На втората карта, която е по-точна, може да се определи, че само две селища (789 и 790 – Пордим и Пелишат, Плевенско) са разположени на изток от ятовата граница, а други четири (746, 753, 756 и 1464 – Гулянци, Никополско, Бръшляница и Божурица, Плевенско и Дерманци, Луковитско) са на самата ятова изоглоса и показват както източна, така и западна трактовка на ят (вж. БДА 4: карта 25). Централната част на ареала и тук принадлежи на искърско-витския говор.

Островният балкански ареал може да бъде определен по-точно въз основа на още по-малък брой диагностични признаци – общо девет (в БДА-3 липсват карти за черти № 1, 4, 7 и 13). Ядрото на този ареал се състои само от пет селища: 2982, 3054, 3037, 3041 (Свобода, Панагюрско; Ръжево и Дуванли, Пловдивско; Долна Махала и Песнопой, Карловско). Ареалът е разположен почти изцяло в Същинска Средна гора като най-северната точка на неговата периферия е гр. Клисурса (2322), а най-южната – Войсил, Пловдивско (3656). Като се сравни неговият набор от данни, въз основа на които ареалът е очертан, с неговите ограничени размери, ясно проличава, че съществуването му може да се окаже илюзорно. Затова засега ще се въздържа от анализ на неговото значение. Ще отбележа само, че, без да съвпада с предложенията от Дьомина ареал, той много по-добре се вписва в представите ни за центрове на културен разцвет преди и по време на Възраждането.

Трябва да си признаем, че не съм в състояние да обясня докрай тези ареали. От една страна, остава неясно защо не се оказва възможно дублирането на резултатите на Дьомина с прилагането на компютърна технология. Ако някъде има грешка при анализа на данни, аз не можах да я открия. Що се отнася до моите карти, аз ги правих няколко пъти, винаги с едни и същи резултати. Необходимо е да се продължат търсенията, докато не се разбере как е възможно въз основа на едни и същи данни да се получат толкова различни ареали. Нови лингвогеографски данни биха могли само да уточнят така очертаните ареали, но не и да ги примирят.

От друга страна, аз, и както предполагам другите български езиковеди, не съм готова да се откажа от представата за важната културна роля на планинските райони. Тук пред нас се изправят две алтернативи. Нис можем да приемем получения от мене резултат и да се опитаме да го обясним и до-развием. Възможно ли е например новобългарският дамаскинов превод да

е дело на малка група книжовници или даже на едно лице, което нанстина да е било носител на искърско-витски говор? При това нищо не пречи то превод да е бил направен в планинските книжовни средища, за които имам исторически сведения.

Виртуалният характер на всеки ареал, получен по такъв начин, прави неложителен въпроса какви допълнителни лингвогеографски данни могат потвърдят или опровергават реалното съществуване на островния балкански ареал и да позволят да се направи избор между него и искърско-витския ареал. В момента аз имам на разположение само един допълнителен диагностичен признак, който Дьомина не е използвала, тъй като той е въведен в научния оборот след нейната книга. Тихонравовският дамаскин употребява глагола *чета* и неговите префигурирани форми в значение 'броя' (вж. осем употребени епизода за преброяването на населението от Цар Давид, Дьомина 1968–1991: 2: 124 и още една в Дьомина 1968–1985, 2: 76). Глаголът присъства и в други новобългарски дамаскини, например в Копривщенския и Троянския (Иванова 1967: 119–120), но не и в архаичната версия, която, ако съдим по Кърнския дамаскин, предпочита *врънчи* и *внсличи* и техните префигурирани форми (Илиевски 1972, 2: 463). Лингвогеографското изследване на териториални синоними *броя* и *чета*, направено от Максим Сл. Младенов, показва пространение на *чета* в мизийските, балканските и най-източните северозападни диалекти, където се включва както искърско-витският говор, так Тетевенско-Етрополско-Луковитският тригълник на Дьомина, но като че не и островният балкански ареал на изток от Панагюрище (Младенов 1987). Тъй като, за да се спести място, мрежата на селищата, въз основа на които картата е съставена, не е била публикувана, трябва да се направят допълнителни проучвания, за да се потвърди дали на миниатюрното островче край Панагюрище днес наистина не се среща глаголът *чета* 'броя'.

Другата възможност е да приемем, че лингвогеографски сведения не могат да се използват ретроактивно и да отхвърлим както арсала на Дьомина така и моите два. Това би било радикална стъпка в разрез с научната традиция, тъй като засега експлицитно или имплицитно се приема, че съвременната българска лингвогеографска картина може да бъде меродавна за състоянието на българските диалекти в миналото, макар че остава открит въпрос как точно трябва да се интерпретира нейното свидетелство¹. В такъв слу

¹ Примерът с островчето край Панагюрище на границата между ареалите на *чета* и *врънчи* добре илюстрира трудностите, свързани с разрешаването на този въпрос. Дори и при наличието на стопроцентни данни за съвременното диалектно състояние, не може да се твърди че през XVII век изоглосата е била на същото място, на което е днес. Т.е. големите съвременни лингвогеографски ареали не са възникнали внезапно и сигурно имат съответствие в миналото, но ясно очертаните контури на съвременността отговарят на разширяващи се стесняващи се петна с все по-размазани краища, колкото по-далеч в миналото се опитваме да проникнем с мисления си взор.

пред българската историческа диалектология възниква много сериозна бариера, защото за разлика от други езици, ние разполагаме с незначителен брой езикови паметници, които могат да бъдат локализирани въз основа на извънезикови данни. Аз лично не мисля, че такъв негативизъм е оправдан, но тези въпроси са много сериозни и изискват вниманието на българските диалектолози и историците на българския език. Надявам се тази малка статия, която посвещавам на професор Живко Бояджиев, български езиковед с необикновено широк кръгзор и дълбока ерудиция, да даде тласък на дискусия, която да намери достоверни отговори на повдигнатите в нея въпроси.

Библиография

- БДА: Ст. Стойков (ред.). Български диалектен атлас в четири тома. Т. 1–4. София, 1964–1981.
- БДА-ОТ: Ив. Кочев (ред.) Български диалектен атлас. Обобщаващ том. 1–3. Фонетика. Акцентология. Лексика. София, 2001.
- Велчева 2001: Б. Велчева. Дамаскините от XVII век и началото на новобългарския книжовен език. – Старобългаристика 25/4, 2001, 64–81.
- Дьомина 1968–1985: Е. И. Демина. Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в. Исследование и текст. Т. 1–3. София, 1968–1985.
- Илиевски 1972: П. Хр. Илиевски. Кринински дамаскин. Т. 1–2. Скопје, 1972.
- Иванова 1967: Ана Иванова. Троянски дамаскин. София, 1967.
- Клепикова и Попова 1968: Г. П. Клепикова, Т. В. Попова. О значении данных лингвистической географии для решения некоторых вопросов истории болгарского языка. – Вопросы языкознания, 1968, № 6, 98–108.
- Младенов 1988: М. Сл. Младенов. Една старинна лексикална изоглоса в българските говори: *бройъ – четъ*. – Revue des études slaves 60/2, 1988, 421–425.
- Младенов 1993: М. Сл. Младенов. Българските говори в Румъния. София, 1993.
- Стойков 1964: Ст. Стойков. Вук Караджич и българският език. – Български език 14/4–5, 1964, 293–314.
- Стойков 1993: Ст. Стойков. Българска диалектология. Трето издание под редакцията на М. Сл. Младенов. София, 1993.
- Цонев 1934: Б. Цонев. История на българский език. Т. 2. София, 1934.
- Шаур 1970: Владимир Шаур. Поп Пунчов сборник как источник историко-диалектических исследований. Praha: Ústav jazyků a literatur ČSAV.
- Mladenov, Maxim Sl. 1979. Un glosar greco-româno-bulgar într-un abecedar din prima jumătate a secolului al XIX-lea (1827). – Analele Universității București. Limbi și literaturi străine, 1979, N 2, 57–62.
- Szymański 1990: Tadeusz Szymański. Szkic fonetyki dialektu Ruse w pierwszej połowie XIX wieku. Językowe studia bałkanistyczne. T. 2. Wrocław–Warszawa–Kraków [Prace Slawistyczne, 74], 169–178.